

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 10.03.2024 Kabul/Accepted: 25.04.2024

Araştırma Makalesi/Research Article, s./pp. 445-458.

SEHÎ BEY'İN HEŞT-BİHİŞT ADLI TEZKİRESİNDE "ÖLÜM" İLE İLGİLİ ÖRTMECELERⁱ

Halime PUSMAZⁱⁱ

Öz

Ölüm, her canlının başına gelecek mutlak ve kaçınılmaz bir sonudur. Geçmişten bugüne ölüm korkusuyla mücadele eden insan; bu durumu aşmak, yarattığı etkiyi azaltmak için çeşitli yollara başvurmuştur. İnsan kelimelerle düşünen, bu hazine aracılığıyla konuşan bir varlık olmasından dolayı ölümün verdiği acı, keder, korku ve üzüntü dile de yansımaktadır. Ölmek eylemi ve bu kelimenin türevlerinin acı veren yanının etkisini azaltmak amacıyla söz konusu kavram(lar)la ilgili örtmeceler sıklıkla kullanılmaktadır. Bu yolla bahsi geçen durum, dolaylı biçimde anlatılarak insan üzerindeki olumsuz etkisi azaltılmaktadır. Türkçenin zengin bir dil olması, ölüm örtmecelerinde de kendini göstermektedir. Şairlerin ve yazarların hayatının anlatıldığı bir tür olan tezkirelerde ölümle ilgili ifadeler geçmektedir. Çalışmanın temel amacı, Anadolu sahasının ilk tezkiresi olan Sehi Bey'in Heşt-Bihîşt adlı eserinde ölüm ile ilgili örtmecelerin ortaya konulup açıklanmasıdır. Eserin tüm ölüm ifadeleri bulunarak bunlardan yalnızca örtmece amacıyla kullanılanlar seçilip fişleme yöntemi kullanılmıştır. Sonuçta dönemin dil özellikleri, toplumun dinî inancı, kültürel etkenler, gelenek, görenek ve âdetlerinin getirdiği birikimle beraber esas alınan tezkirede Sehi Bey'in şairlerin ölümü için yirmi farklı ölüm örtmecelerini kullandığı tespit edilmiştir. Heşt-Bihîşt'te tezkire yazarının tercih ettiği bu örtük anlatımlarla ölümün hem birey hem toplum üzerindeki sarsıcı, yıkıcı ve yakıcı etkisinin azaltılması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ölüm, Ölüm İfadeleri, Örtmece, Heşt-Bihîşt.

Euphemisms Related to "Death" in Sehi Bey's Treatise Titled Heşt-Bihîşt

Abstract

Death is an absolute and inevitable end that will happen to every living thing. People who struggle with the fear of death from past to present; It has resorted to various ways to overcome this situation and reduce its impact. Since man is a being who thinks in words and speaks through this treasure tool, the pain, grief, fear and sadness of death are also reflected in language. Euphemisms related to the concept(s) in question are often used in order to reduce the impact of the painful aspect of the verb - die and its derivatives. In this way, the negative impact on people is reduced by explaining the situation indirectly. The fact that Turkish is a rich language is also manifested in death euphemisms. Expressions about death are mentioned in the theses, which are a genre in which the lives of poets and writers are told. The main purpose of our study is to put forward and explain the euphemisms of the source about death by focusing on Sehi Bey's Heşt Bihîşt, which is the first thesis of the Anatolian field. All the death expressions of the work were found, and only those used for euphemism were selected and the plugging method was used. As a result of these studies, it has been determined that Sehi Bey used twenty different death euphemisms for the death of poets in the tezkire, which is based on the linguistic

ⁱ Tezkirelerden ve Kroniklerden Hareketle Eski Oğuz Türkçesinin "Ölüm" ile İlgili Söz Varlığı isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

ⁱⁱ Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, e-posta: halimepusmaz1@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8251-7721.

characteristics of the period, the religious belief of the society, cultural factors, traditions, customs and customs. With these indirect, implicit expressions preferred by the author of the tezkire in Hesht Bihisht, it is aimed to reduce and eliminate the shocking, destructive and burning effect of death on both the individual and the society.

Keywords: *Death, Death Expressions, Euphemism, Heşt-Bihîşt.*

Structured Abstract

Death is an absolute and inevitable end that will happen to every living thing. People who struggle with the fear of death from past to present; It has resorted to various ways to overcome this situation and reduce its impact. Since man is a being who thinks in words and speaks through this treasure tool, the pain, grief, fear and sadness of death are also reflected in language. Euphemisms related to the concept(s) in question are often used in order to reduce the impact of the painful aspect of the verb - die and its derivatives. In this way, the negative impact on people is reduced by explaining the situation indirectly. The fact that Turkish is a rich language is also manifested in death euphemisms. Death, which is one of the transitional stages of human life, is the last stop and is inevitable. Linguistically, it is not a word that is easily said or thought about. It has been a concept that has caused fear and discomfort to human beings since the world has existed. As a result of the struggle to reduce the effect of the pain caused by death and not to remember it, human beings have taken refuge in the power of euphemisms. In tezkires, a genre in which the lives of poets and writers are narrated, expressions related to death are mentioned. The main purpose of our study is to reveal and explain the euphemisms related to death by taking Sehi Bey's Heşt Bihîşt, the first tezkire of the Anatolian field, as the center. All the death expressions of the work were found and only the ones used for euphemism were selected from these expressions and a tagging method was applied. We see that the language features, social values, traditions and belief system of the period in which the work was written were effective in the euphemisms preferred by the author of the tezkire. In the source we analyzed and scanned, we see that twenty different euphemisms for death were used according to the characteristics of the poets whose lives ended. How and for whom these expressions are used by the author in the work taken as basis is determined as follows:

Moving to the Hereafter-Mawlana Emiri

Surrendering to the command of Allah-Sultân Cem

Arriving at the command of Allah-Mawlana Wasfi

May Allah have mercy on you-Mawlana Sheikh Rusheni

To be a muhtafî from the world of mortality-Tetimme-i Tabaka-i Şeşüm

Âlem-i 'uluuv-i âsümana pervaz and tavus-i kudsi-i jinana hem-râz-Tetimme-i Tabaka-i Penjum

Waiver from this kargâh-Tetimme-i Tabaka-i Düvvüm

Pushing Out of Pride-Tetimme-i Tabaka-i Heftum

Pushing the Resurrection from the World to the Hereafter-Mawlana Shahdî

Pushing Away from the World-Mahmûd Pasha

Repelling From the World's Occupation-Mevlânâ Niyâzî

To be mortal-Tabaka-i Sivvüm

Go-Sâgarî

To Be A Vassal Of The Order Of The Right-Tetimme-i Tabaka-i Çihârum

From the palace to the bâkâ-ı surûra rihlet push-Mevlânâ Shamsî

To arrive at the command of God-Mawlana Sun'î

Vefât-Mawlana Şeyhoğlı

Sehi Bey's use of the words "hereafter" and "Allah" is based on the fact that the Turkish people have adopted the religion of Islam. Again, with the influence of faith, we see that poets describe the transience of life by giving their death through the concept of "the world". Based on the beliefs and traditions adopted by the society, the author expresses the mortality of man, the transience of the world, the fact that the real life is the afterlife, the reunion of man with God when he dies, and the events of being buried in the ground through euphemisms. The understanding that death is not the end, the belief in the hereafter, which is the beginning of a second life when you die, is reflected in the euphemisms in the work as follows: "To push to the hereafter, to push the dar-ı badâ-ı pride to the dar-ı bekâ-ı surûr, to push the bâkâ-ı surura from the palace-ı pride." He expressed the declaration that death is the command of Allah and that every human being will die one day with "to reach the command of Allah, to reach the command of God, to be obedient to the order of truth, to reach the command of Allah". Sehi Bey indirectly explains that death is a migration, a temporary place of the world and a state of separation from it, with the expressions "To be satisfied with the world, to go, to renounce the occupation of the world, to make it free from the world, to show pervasiveness to the world, to be a member of the tavus-i kudsi-i jinana, to renounce this profit".

At the end of our study, we once again reveal that the concept of death is one of the negative phenomena that has always disturbed the person and disturbed the subconscious since the first human being. In Sehi Bey's Heşt Bihisht, one of the most important works of the 15th century, we come across the act of dying and expressions in which its derivatives are used. In this memorandum, the author preferred an artful and soft style while giving information about the lives of poets. This style of expression is also reflected in the death of the poets he included in his work. For example, we see that the poet named Mevlânâ Şemsî preferred to describe his death by using the euphemism "Saray-ı gurûrdan bâkâ-ı surûra rihlet pushmak".

The concept of death, which is one of these grave events that have been causing fear and pain to people for a long time, is the majority of the places that the author says directly, while the places he expresses through euphemisms are in the majority. We see that the selected expressions are said after the loved ones. Sehi Bey uses euphemisms when describing death and related events, situations, behaviors or movements. Thus, the negative impact of the phenomenon in question, which causes pain, grief, sadness and fear to people and society, has been tried to be minimized through such uses in language. With our study, we think that we have proven that Turkish had a rich euphemism about the concept of death and the scope of this word in the 15th century.

Giriş

Bu makalede, Heşt-Bihişt'in ölüm örtmeceleri ortaya konularak ölmek kelimesi ve ölen kişiler için hangi ifadelerin nasıl kullanıldığı incelenip eserde geçen örnek cümlelerle beraber sentezlenerek açıklanacaktır.

"İnsanoğlu, yaşamını sürdürdüğü fiziki dünyada doğar, büyür, gelişir ve yaşam döngüsünün nihayetinde mevcudiyeti son bularak ölür" (Biçer, 2021, s.39).

Gürkan'a göre (2007, s.32-34), doğan her canlının bir gün yaşamının son bulacağı kanısı, ilahi dinlerin pek çoğunda yer almaktadır. Ölüm, mutlak gerçekliktir, algılanmasında kişinin benimsediği dinin etkisi büyüktür. Bunun sonucunda kimi dinlerde ölümün, Yaratıcı'nın bir gazabı olduğu düşünülmeyle kiminde bir geçiş olarak görülüp beden ve ruhun farklı biçimlerde başka âlemlerde hayatını sürdürdüğü ya da tamamen yok olduğu inancı hâkimdir. Hökelekli (1991, s.156), ölümün insanların tamamını ilgilendiren gerçek bir olay olduğunu, her canlının bu hakikatle yüzleşeceğini, Tanrı'ya döneceğini söyler. Ölüm korkusunun şiddetli olduğunu diğer felaketlerden farklılık gösterdiğini belirtmektedir.

Ölümün hem biyolojik hem de varoluşsal yanı bulunur. Yaşanılan maddi dünyayı ardında bırakmak manasına gelmekte ve bir yok oluşu belirtmektedir. Ölüm de doğum gibi doğal bir durum olmasına rağmen kabullenilmesi zor bir gerçekliktir. Her kültürde ölüm farklı anlamlar bulmuştur. Hökelekli (1991), "Bu bağlamda, geleneksel kültürler ölümü bir son olarak değil, yeni bir hayatın başlangıcı olarak görmüşler; hayatı, daha sonra bir varoluş biçimiyle yer değiştirecek bir sürekliliğin parçası olarak kabul etmişlerdir" der (s.15). "Canlı yaşamının var olmasıyla birlikte ortaya çıkan ölüm olgusu, toplumlar ve inançları doğrultusunda yüzyıllar boyunca farklı şekillerde anlamlandırılmıştır. Eski Türklere göre korkulacak bir olgu olmayan ölüm, insanın hastalık ya da savaş nedeniyle yaşamını yitirmesiyle birlikte ruhunun dünyadaki hayatının bir benzerini yaşayacağı öbür dünyaya göç etmesini sağlayan hadisedir" (Tryjarski, 2011, s.108).

Türk tasavvuf düşüncesinde dünya hayatı geçidir. Asıl hayat ahirettir. Dünya bir hapisanedir, insanın ölmesiyle ruh tutsaklıktan kurtulacaktır. "Tasavvufî düşüncede ölüm, sadece beden ölümüdür. Ruhun ölümü diye bir şey yoktur. Ölüm, Allah Teâlâ'dan gelen ruhun tekrar ona dönmesi, karanlıklardan kurtulup aydınlığa kavuşması, gerçek ve sonsuz bir hayata başlamasıdır" (Çelik, 2009, s.122). Türk-İslâm mutasavvıflarından Yunus Emre'ye göre ölüm; korkulacak bir şey değildir, dünyada iken Tanrı'yla arasında perde bulunan insan, ancak ölüm sayesinde Yaratıcı ile yüz yüze gelecektir. Yunus, kişinin asıl yaşamının ölünce başlayacağına inanır. "Yunus, ölümden hiç korkmaz. Yunus'a göre ölüm, gerçek hayata ve Allah'a ulaşmak için bir araçtır. Bunun için şair, dünyayla vedalaşır ve ölümü ister. Fânî olan her şeyden vazgeçerek Hakk'a ulaşmayı arzular" (Osmanoğlu, 2016, s.136). Mevlânâ; ölümü dünya zindanından ve beden tutsaklığından kurtuluş, Allah'a kavuşma anı olarak düşünmektedir.

"Mevlânâ için ölüm bir kavuşma, buluşma anlamı taşımaktadır. O can alıcı bir mecaz kullanarak bu kavuşmayı düğün gecesine benzetmiştir: 'Aşığın bir gerdek gecesine olan ölümünde, âşıkların gizli şeylerinin açığa vurulması doğru olsaydı, her zerre def çalar, el çırpardı'" (Kazancı, 2009, s.74).

Ergun (2013, s.136), yaşayan her şeyin ölümlü olduğunu, bu gerçek insanlar tarafından kabul edilse de ölümün soğuk yüzünün pek çok kültürde olduğu gibi Türk töresinde de saklandığını dile getirmektedir. Türklerin İslâmiyet'i kabul etmedikleri dönemlerde dahi ölüm, Türkler için korkutucu ve tedirgin edicidir. Bu sebepten örtmece sözlerin ardına saklanarak acılarını hafifletmeye çalışmışlardır.

Aksan (1998, s.98), örtmece kavramını şöyle açıklamaktadır: "Kimi varlıklardan, nesnelere söz edildiğinde doğacak korku, ürkme, iğrenme gibi duyguların, kötü izlenim ve çağrışımların önlenmesi amacıyla yönelen ve dünyanın her dilinde rastlanan bir değiştirme olayıdır." Ölüm de Türk dilinde örtmecelerin en sık kullanıldığı durumlardan biridir. Toplumdaki değişimler doğrudan dile de yansır. Seçkin (2016, s.236), her toplumun hayatı algılama biçimi ve kültürü etrafında örtmecelere başvurduğunu söyler. Gümüş (2019, s.106) örtmecenin, bir toplumun kendi dilindeki ayıplı ya da acılı kelimeleri örtme, ulu orta söylememe eğiliminden kaynaklandığını, bu tür durumlarda başka dillerden alınan sözcükleri kullanma veya sembollerle ifade etme durumunun söz konusu olduğunu belirtmektedir.

Türkçe, ölümle ilgili söz varlığı açısından zengin bir dildir. Geçmişten günümüze kadar bu kavram pek çok araştırma alanının ve eserin konusu olmuştur. Bu konunun dil üzerine yansımaları dikkat çekicidir. Tezkireler de şair ve yazarların ölümüyle ilgili bilgilerin yer aldığı kaynaklardan biridir. Kılıç'a (2007, s.543) göre tezkire, belli bir meslekte tanınmış kişilerin, şairlerin, velilerin, hattatların, mimar ve mûsikî ustalarının, hatta usta bir çiçek yetiştiricisinin hayat ve sanatından söz eden bir edebî türün adıdır. "Türk diliyle kaleme alınmış tezkireler içerisinde Anadolu'da yazılmış olan ilk tezkire, Sehî Bey'in Heşt-Bihîşt adlı eseridir" (Kaygusuz- Karakoç, 2019, s.501). Söz konusu eser, ölüm ifadelerinin yer verildiği önemli kaynaklardır.

Makalede yer verilen örneklerin başında bulunan "H.B." kısaltması, Heşt-Bihîşt'in kısaltılmasıdır.

Ölüm Örtmecelerinin Heşt-Bihîşt'te Kullanımı

Yazar ve şairlerin hayatı, mesleği, eserleri, edebî kişiliğinin anlatıldığı tezkirelerde bu kişilerin ölümü hakkında bilgileri görmek de mümkündür. Çalışmanın hareket noktası, Sehî Bey'in Heşt-Bihîşt adlı eserinde yer verdiği şairlere dair ölüm ifadeleridir. Tezkire yazarının tercih ettiği örtmecelerde eserin kaleme alındığı dönemin dil özelliklerinin, toplum değerlerinin, geleneklerinin ve inanç sisteminin etkili olduğu görülmektedir. Sehî Bey'in çoğunlukla "âhiret" ve "Allah" kelimelerini kullanması, Türk halkının İslâm dinini benimsemiş olmasına dayanmaktadır.

Yine inancın etkisiyle şairlerin ölümü “dünya” tasavvuru üzerinden vererek hayatın geçiciliğini anlatmaktadır. Sehî Bey, toplumun benimsediği inanç ve geleneklerden hareketle insanın ve dünyanın faniliği, asıl hayatın ahiret hayatı olduğu, ölüncü insanın Allah’a kavuşması, defin örtmeceler yoluyla ifade etmektedir.

Ölümün bir son olmadığı anlayışı, ölüncü ikinci bir hayatın başlangıcı olan ahiret inancı eserdeki örtmecelere şöyle yansımaktadır: “*Âhirete nakl itmek, dâr-ı fenâ-yı gurûrdan dâr-ı bekâ-yı sürûra rihlet etmek, sarây-ı gurûrdan bâkâ-yı sürûra rihlet etmek.*” Ölümün Allah’ın emri olduğunu, her insanın mutlak bir gün öleceğinin bildirilmesini “*Allah emrine yetişmek, Tanrı emrine varmak, hak emrine vâsıl olmak, Allâh emrine varmak*” ile ifade etmiştir. Sehî Bey, ölümün bir göç, dünyanın geçici bir mekân ve buradan ayrılma hâli olduğunu “*Âlem-i fâniden muhtefî olmak, gitmek, dünyâ meşgâlesinden ferâgât etmek, dünyâdan gûzer kılmak, âlem-i ‘uluvv- i âsümâna pervâz gösterüp tâvûs-i kudsî-i cinâna hem-râz olmak, bu kârgâhdan ferâgât etmek*” ifadeleriyle dolaylı yoldan anlatmaktadır.

İncelenen kaynakta sevilen kişilerin ölümü üzerine yirmi farklı örtmece tespit edilmiştir ve bunlar aşağıda açıklanmaktadır:

1. **Âhirete Nakl İtmek:** Biçer (2021, s.257), Türklerin tasavvurlarındaki ahiret hayatının gayet konforlu, dünyadayken iyilik yapmış kişilerin öteki tarafta daha mutlu yaşadığı, orada insanların amellerinden dolayı Tanrı’ya hesap vereceği bilgisini vermektedir. “*Âhirete nakl itmek*” ifadesi; “*dünyadan öteki tarafa gitmek, göçmek*” anlamlarına gelmektedir. Türkler, genel olarak öldükten sonra hayata, dirilişe inanan bir toplumdur. Öldükten sonra yok olmaya değil, diğer dünya anlayışına inanmaktadırlar. Gidilecek öteki tarafın adı, ahirettir. Bu ifade, sevilen kişilerin hayatının son bulmasının ardından kullanılmaktadır. “*Öldü*” cümlesi, ölümün soğukluğunu derinden hissettireceği için toprağa verilen kişinin yakınlarının daha fazla etkilenmemesi amacıyla insanlar örtük yoldan anlatmışlardır. “*Âhirete nakl itmek*” ifadesi de bunlardan biridir.

H.B: *Merhûm Sultân Bâyezîd ve Sultân Selim (W46B) zamanında nakîbü’l-eshrâf olup Sultân-ı sâhib-kıran hazretlerinin zamanında âhirete nakl iden Mevlânâ Seyyid Mahmûddur.* (s.64)

(Merhum Sultan Bayezid ve Sultan Selim zamanında nakibü’l-eshrâf olup hükümdar hazretlerinin zamanında vefat eden Mevlânâ Seyyid Mahmut’ tur.)

2. **Allâh Emrine Yitişmek:** İnsanın doğup bu dünyaya gelmesi gibi ölmesi de doğal bir durumdur. Ölmek de Allah’ın insanlar için verdiği emirlerdendir. Tietze’ye (2002, s.718) göre, “*Emr-i hak*” “*ölüm, Tanrı’nın emri*” anlamına gelmektedir. “*Emrihak*, Türkiye Türkçesine Arapçadan ödünçlenen ve ana dilin ses dizgesine uymayan emr ve hakk kelimelerinin bir araya gelmesiyle ‘Allah’ın emri’ anlamına gelen birleşik bir addır. Emrihak, Allah’ın kulları için planlamış olduğu ömrün zamanı geldiğinde O’nun emriyle son bularak tecelli etmesini ifade etmektedir” (Biçer, 2021, s.16).

Heşt-Bihîşt'te geçen "Allâh emrine yitişmek" ifadesinde ölümün Yaratıcı'dan gelen bir buyruk olduğu söylenmektedir. "Allah'ın emri" şeklindeki bu kullanımda örtmeceye sığınarak ölüme karşı takınılan olumsuz tutumlar az da olsa giderilmeye çalışılmıştır.

H.B: *Allâh emrine yitişüp meyyitin Burusaya getürdiler.* (s.18)

(Vefat edince ölüsünü Bursa'ya getirdiler.)

3. Allâh Emrine Varmak: "Allâh emrine varmak" ifadesi, "emrihak" ile aynı manaya gelip Yaratıcı tarafından emredilen ölüm hadisesinin kişiye ulaşmasını anlatmaktadır.

H.B: *Hakka vâsıl Malgara kâdısı iken Allâh emrine varup mezarı Malgaradadır.* (s.98)

(Malkara kadısı Hakk'ın emriyle Hakk'a ulaşmıştır, mezarı Malkara'dadır.)

4. Allâh Rahmetine Vâsıl Olmak: "Allah'ın rahmetine kavuşmak" anlamına gelmektedir. Rahmet kelimesi; "merhamet, şefkat göstermek" manalarında kullanılmaktadır. Bu bağlamda insan öldüğü zaman Allah tarafından ona merhamet gösterileceğine inanılmıştır. Arpaguş (2005, s.57), Allah'ın insanın yaşayabileceği bir dünya yarattığını, bunun insanlar için ilk rahmet göstergesi olduğunu ve bu açıdan her varlığın mutlaka Yaratıcı'nın rahmetinden nasibini aldığını söylemektedir.

Her şeyin sahibi ve yaratıcısı olan Allah, inananlar tarafından affediciliği, merhamet sahibi olup lütuf göstermesiyle bilinmektedir. Hatta Kur'an'da dahi Allah, kendisini "merhametlilerin en merhametlisi, ihsan sahibi" olarak bildirip rahmetinden ümit kesilmemesi gerektiğini belirtmektedir. Kul ne kadar günah işleyip suçlu olsa da Yaratıcı'nın merhametinin daha büyük olduğuna ve tüm günahlarının Allah tarafından bağışlanacağına inanılmaktadır. Sevilen kişinin vefat ettiğini anlatmak için, günümüzde de varlığını sürdüren, "Allâh rahmetine vâsıl oldu." ifadesi kullanılmaktadır. Ölünün ardından yakınlarını bir nebze de olsa rahatlatmak amacıyla kullanılan örtmecelerden biridir.

H.B: *Tebrîzde civâr-ı Hakda tavattun idiüp Allâh rahmetine vâsıl oldı.* (s.82)

(Tebriz'de Allah'ın rahmetine vâsıl oldu, vefat etti.)

5. Âlem-i Fâniden Muhtefî Olmak: "Fâni âlemden (dünyadan) gizlenmek; gitmek, buradan göçmek" anlamına gelmektedir. Her canın ölümü tadacağı dünyada vadesi dolan, bu geçici yeri terk edecektir. Esas yaşam ahiretle başlayacaktır. "Göç etmek", mecazî anlamda "ölmek" anlamına gelmektedir.

H.B: *...ba'zı bu âlem-i fâniden muhtefî olup cennet çemenlerinde nûrdan kusûrlarda hûr u gilmân ile musâhabet ve ba'zı bu cihân-ı bî-vefâda mevcûd kendü (A97a) 'âlemlerinde... (s.138)*

(...bir kısmı bu fâni âlemden göçüp cennet çimenlerinde, nurdan köşlerde, huri ve gılmanlarla sohbetler edip ve bazısı vefatsız bu cihanda kendi âlemlerinde...)

6. Âlem-i 'Uluvv-i Âsümâna Pervâz Gösterüp Tâvûs-ı Kudsi-i Cinâna Hem-râz Olmak: "Gökyüzünün yüceliğine kanatlanıp tavus kuşuna (cennet kuşu) arkadaş olmak", anlamına gelen bu kelime grubu, iyi insanların vefatının ardından kullanılan bir ifadedir. Cömert (2006, s.40); tavus kuşunun Hindistan kökenli, Antik Çağ'da etinin geç çürümesi

nedeniyle ölümsüzlüğü, güzelliği nedeniyle zenginlik ve soyluluğu simgelediğini ayrıca tanrıça Hera'nın da sembolü olduğunu söylemektedir. Türk kültüründe gökyüzü, kutsal sayılmaktadır. İlk Türkler'den itibaren ruhun gökyüzünden geldiğine ve ölen kişinin ruhunun gökyüzüne yükseldiğine dair inanışlar bulunmaktadır. Buradan ruhun kanatlı bir varlık olarak düşünüldüğü görülmektedir. Vefat eden insanların ardından "uçtu", "kuş olup gitti" gibi ifadelerin günümüzde de kullanılması, bu inanışın devam ettiğinin göstergesidir. Kimi kaynaklarda "cennet kuşu", kimi yerlerde "kuds-i cinân" olarak geçen tavus kuşu; görünüşüyle insanı büyüleyen, kendine hayran bırakan, halk arasında cennetten geldiğine inanılan kanatlı bir hayvandır. "Âlem- i 'uluvv-i âsümâna pervâz gösterüp tâvûs-ı kudsî-i cinâna hem-râz olmak" ifadesi; ölen kişinin cennete gideceğine ve orada sevaplarının karşılığında tavus kuşuna arkadaş olacağını anlatan bir kullanımdır. Mevlânâ, Mesnevisi'nde tavus kuşunun cennet kuşlarından olduğunu ve orayı temsil ettiğini, kuyruğunda İslâmiyet'in sembol rengi olan yeşilin bulunmasından dolayı önem taşıdığını söylemektedir.

H.B: ...*'âlem-i 'uluvv-i âsümâna pervâz gösterüp tâvûs-ı kudsî-i cinâna hem-râz olup tâk-ı revâk-ı bisât-ı kurb-ı samadiyyet cânibinde tavattun idip...*(s.94)

(...gökyüzünün ulu âlemine uçup cennet tavusuna arkadaş olup yüceliğin, ululuğun yakınlık kilimlerinin asma ve çardağında yurt tutup...)

7. Bu Kârgâhdan Ferâgat: "Ferâgat etmek"; "hakkından vazgeçmek, bir şey istememek, fedakârlık" iken "kârgâh" kelimesi, dünyayı belirtmektedir. Bu bağlamda söz konusu ifade; "dünyadan ayrılmak" anlamına gelmektedir. Dünya insanların varoluş amacını gerçekleştireceği bir yerdir. Hayat, geçici olup buraya gelen her canlı vadesinin dolmasıyla dünyadan ayrılacak ve ebedî yaşam olan ahirete gözünü açacaktır. Ardında her şeyini bırakıp burayı terk edecektir.

H.B.: ...*câm-ı Cem tolusın bunlara dahı içürüp gözlerine geldükde bu kârgâhdan ferâgat...* (s.23)

(...Cem'in kadehinin şarabını bunlara da içirip ömürlerinin sonuna gelince bu dünyadan ayrılıp...)

8. Dâr-ı Gurûrdan Rihlet İtmek: "dâr (> Ar.) hane, ev. Fa. izâfet terkiplerinde: dâr-ı dünya, bu dünya" (Tietze, 2002, s.561). "Gurur diyarından göç etmek" manasındaki bu ifade "dünyadan göç etmek" anlamına gelmektedir. Azrail'in kişiyi bulup canını almasıyla insan, bu dünyadan ahirete göç edecektir.

H.B.: *Dâr-ı gurûrdan inleterek rihlet idüp civâr-ı Hakda tavattun idenler Allâh rahmetiyle âsûde ve bi'l-fi'l hayât âbıyla...* (s.160)

(Dünyadan inleyerek göç edip Hakk'ın yakınında yurt edenleri Allah, rahmetiyle rahat ve gerçekten abihayatla...)

9. Dâr-ı Fenâ-yı Gurûrdan Dâr-ı Bekâ-yı Sürûra Rihlet İtmek: "Dünyadan ebedî sevinç âlemine gitmek" anlamına gelmektedir. Öteki dünya, bu ifadede "sevinç âlemi" olarak anılmaktadır. Böyle kullanılmasının sebebi, ölen kişinin sonsuz hayatının başlaması ve orada cennet nimetlerine kavuşacağı düşüncesindedir. Allah'ın varlığına inanan tüm inanç ve

düşünce sistemlerinde ikinci bir hayat olan ahiret inancı bulunmaktadır. Bu da ancak bedeninin ruhu terk etmesiyle mümkün olacaktır.

Bu ifadeye benzer bir ifade de Ümmügülsüm Biçer'in "Türkiye Türkçesi Ağzlarında Ölüm Kavram Alanına Ait Söz Varlığı" adlı yüksek lisans tezinde "Dârı dünyadan dârı âhirete gitmek" şeklinde geçmektedir. Biçer (2021, s.37), bu ifadenin Türkiye Türkçesi ağzlarında ölüm olgusunun gerçekleşmesini anlatan bir söylem olduğunu dile getirmektedir.

"Bizim sizi boş bir amaç uğruna yarattığımızı ve gerçekten bize döndürülüp getirilmeyeceğinizi mi sanmıştınız? Mutlak hâkim ve hak olan Allah pek yücedir" (el-Mü'minin, 23/115-116) âyet-i kerimesinde öldükten sonra ahirete gidileceği ve tekrar Allah'a dönüş yapılacağı anlatılmaktadır.

H.B.: ...(*A8a*) *muvâneset-i latîflerine yitişmek müyesser olmayup anlar dâr-ı fenâ-yı gururdan dâr-ı bekâ-yı sürûra rihlet idüp tevâtür ile...* (s.9)

(...hoş yakınlaşmalarına kavuşmak kolay olmayıp onlar gururun yokluk dünyasından sevincin beka yurduna göç edip tevâtürle...)

10. Dünyâdan Âhirete Rihlet İtmek: "Kur'an'ın tasvirine göre dünya hayatı bir oyun ve eğlence, bir süs ve öğünüştür: mal, evlat ve nüfuz yarışıdır. Netice itibariyle o geçici bir faydalanış ve aldanış vesilesidir. Asıl hayat âhiret hayatıdır, huzur ve sükûn sadece ebedî âlemedir" (el-Ankebut, 29/64, el-Mümin, 40/39, el-Hadid, 57/20). Âyet-i kerimelerden hareketle dünya hayatı geçicidir; insanın esas hayatı, ahirettir. Ölümü gerçekleşen kişi, dünyadan öteki tarafa gidecektir.

"Dünyâdan âhirete rihlet itmek" ifadesi, "dünyadan ahirete göç etmek, vefat etmek" anlamındadır. İnsanın asıl hayatı, dünyadan ahirete gitmesiyle başlamaktadır. Burası geçici olup imtihan yeridir. Gelindiği gibi mutlak bir gün gidilecektir.

H.B.: *Şâh (Ü63b)-nâmeye ibtidâ idüp on bin beytden ziyâde dimiş iken ' ömr vefâ itmeyüp dünyâdan âhirete rihlet idüp* (s.85)

(Şehname'ye başladı ve on bin beyitten fazlasını söylemişken ömrü vefa etmeyerek ahirete göçtü.)

11. Dünyâdan Güzer Kılmak: "Dünyadan geçmek" anlamındaki ifade, ölümü anlatmaktadır.

H.B.: *Sultân Mehemed gazabına mazhar düşüp 'adem diyârı cânibine sefer idüp dünyâdan güzer kıldı.* (s.27)

(Sultan Mehmet'in gazabına uğrayıp yokluk diyarı tarafına sefer edip dünyadan göçtü.)

12. Dünyâ Meşgâlesinden Ferâgat İtmek: "Dünya meşgâlesinden vazgeçmek, dünya meşgâlesini bırakmak" anlamındaki "dünyâ meşgâlesinden ferâgat itmek" ifadesi, insanın ölüp dünya işlerini ardında bırakarak asıl hayatı olan ahirete gideceğini anlatmaktadır.

H.B.: *Dimetoka kâdısı iken Burusada Emîr Sultân tekyesine varup derviş oldı. Dünyâ meşgâlesinden ferâgat itdi.* (s.117)

(Dimetoka kadısıyken Bursa'da Emir Sultan Tekkesi'ne gidip derviş oldu ve dünyanın meşgalesinden vazgeçti.)

13. Fânî Olmak: "Fânî olmak" fiiliyle insanın ölümlü olması anlatılmaktadır. Dünya da insan da sonludur. Bu âleme gelen her kişi, geçici ve ölümlüdür. Sonsuz olan yalnız, Allah'tır. Hiçbir kimsenin sonsuz bir hayatı yoktur, insanoğlu imtihan için geldiği bu dünyadan ölecek ayrılacaktır.

H.B.: *Fânî olup fenâ âleminden civâr-ı Hakka nakl idenler...* (s.24)

(Ölümlü olup dünyadan Hakk'ın yanına gidenler...)

14. Gitmek: Ölüm, hayatı sona erdiren büyük bir eylemdir. Yaşamın bitişini, büyük bir değişimi ifade etmektedir. İnsan, gözlerini açtığı dünyadan öldüğü anda dönmek üzere her şeyi geride bırakarak gider. Buradan gitmesiyle beraber sonsuz yaşamı başlamaktadır. Bu kullanım, gelişigüzel seçilmemiştir. İnsan öldüğünde bedeninin toprağa, ruhunun ise öteki dünyaya gideceğinden kasıtlı olarak tercih edilmiştir.

H.B.: *Dünyâya merd-i mücerred geldi gitdi.* (s.125)

(Dünyaya bekâr geldi, gitti.)

15. Hâk Emrine Vâsıl Olmak: "Hak emrine vâsıl olmak" ifadesi, "Allah'ın emri olan ölüme varmak, onu tatmak" anlamına gelmektedir.

H.B.: *Hâk emrine vâsıl olup mağfiret ravzasında nûra müstagrak olduklarınca ervâh-ı tayyibelerinden...* (s.67)

(temiz ruhlarıyla Hakk'ın emrine kavuşup mağfiret bahçesinde nura gark olup temiz ruhlarından...)

16. Kara Toprak Olmak: "Kara kelimesi Türkçe olup Türkçenin bilinen en eski yazılı belgeleri olan Orhon Yazıtları'ndan beri kullanılmaktadır" (Bayraktar, 2004, s.57). Bu rengin eskiden beri pek çok kültürde olduğu gibi, Türk kültüründe de matem rengi olarak kullanıldığını, Eski Anadolu Türkçesi döneminin önemli eserlerinden biri olan Dede Korkut Hikayeleri'nde Beyrek'in ölümünün üzerine kızının ak çıkarıp kara giyinmesi, kırk elli yiğidin kara giyinip yas tutmasının öne çıktığını ifade etmektedir (Özcan, 2018, s.275). Biçer (2021, s.17), Türk kültüründe bu kelimenin doğrudan ölümün olumsuzluğunu çağrıştırdığını söylemektedir. "Standart Türkiye Türkçesi'nde ölüm olgusunu ve beden, ölümden sonra çürüyüp toprağa karışmasını ifade etmek için kullanılan toprak ol- kalıp sözünün, toprak ol-biçimindeki fonetik varyasyonunun Türkiye Türkçesi ağızlarında (*Yerköy-Yozgat) ölümle ilişkili güzel adlandırma olarak kullanılmakta olduğu tespit edilmiştir" (Biçer, 2021, s.53).

Toprak, Türk kültüründe kutsal sayılan unsurlardan biridir. Kimi zaman üreten bir ana, bazen barınak, insanların geçimini sağlayan arazi ve sadık bir dosttur. İnsan, topraktan yaratılmıştır ve özünü bu madde oluşturmaktadır. Ölen kişinin dönüşü tekrar oraya olacaktır. Mezara konulup toprakla bütünleşecektir. "Kara toprak olmak", ölmeyi anlatan en güzel örtmecelerden biri olup gömülmeyi de kapsayan bir ifadedir.

H.B.: *Şol yirde kara toprak olan dil-rübâlarun*

Zülf ü ruhından uş gül ü sünbül nümûnedür (s.2)

(Gül ve sümbül, işte şu yerde kara toprak olan dilberlerin saçından ve yanağından (bir) örnektir.)

17. Râh-ı Hakk'a Kat' İtmek: "Hak yolunu katetmek" anlamına gelen bir ifadedir. O mertebeye gelme, Allah'ın emirlerini yerine getirmekle ya da ölmekle gerçekleşmektedir. Dünyaya gelen her insan, ecelinin yetişmesiyle Allah'a varacaktır.

H.B.: *Ve tarîk-i tasavvufda niçe menâzil kat' itmiş râh-ı Hakka vâsıl letâfet...* (s.41)

(Ve tasavvuf yolunda pek çok menziller katetmiş, Hak yoluna ulaşmıştır.)

18. Sarây-ı Gurûrdan Bâkâ-yı Sürûra Rihlet İtmek: "Gurur sarayından sevinç bekasına göç etmek" anlamındadır. "Sarây-ı gurur" ile dünya kastedilirken "bâkâ-yı sürur" söz öbeğiyle de ahiret anlatılmaktadır. Bu bağlamda ifadenin anlamı, "dünyadan ahirete göç etmek"tir.

H.B.: *... 'ömri âhire yitişüp sarây-ı gurûrdan bâkâ-yı sürûra rihlet itdi.* (s.76)

(ömrü sona ulaşıp gurur sarayından ebedî mutluluk evine göçtü.)

19. Tanrı Emrine Varmak: "Tanrı emrine varmak" ifadesi, ölmekle ilgili bir örtmece kullanım olup insanın ölerek Yaratan'ın buyruğu olan bu eylemin yerine getirilmesini anlatmaktadır.

H.B.: *Edirne'de Tanrı emrine vardı.* (s.145)

(Edirne'de öldü.)

20. Vefât: "Ölüm, bir insan, bir hayvan veya bitkide hayatın tam ve kesin olarak sona ermesi, ahiret yolculuğu, ebedî uyku, emrihak, irtihal, memat, mevt, vefat" (Türkçe Sözlük, 2011, s. 1847). Eski Türkçe metinlerde ve Karahanlı Türkçesi metinleri Kutadgu Bilig, Atabetü'l- Hakayık, Divanü Lugatî't-Türk ve Karahanlıca Kur'ân Tercümesi'nde 'vefât' kelimesinin görülmediğini, 14.yüzyıldan itibaren tarihî Türk lehçelerinde görülmeye başladığını belirtir. Kelimenin isim olarak kullanılışı dışında, yardımcı fiillerle birleşik fiil kuruluşunda da kullanıldığını söylemektedir (Abik, 2005, s.14).

"Ölmeyi anlatan ifadeler içinde en sık kullanılan kelimelerden de vefattır. Ölen insana "vefat etti" ifadesi kullanılırken ölen insanın yaşadığı olay "vefât" kelimesi ile anlatılmaktadır. Her insanın ölümlü olduğu dünyada bulunan herkes tarafından kabul edilse de yine de ölüm gerçeği ile yüzleşmek insanlar için kolay olmamaktadır. Türkler öldükten sonra dirilmeye inanmışlardır" (Ögel, 1971, s.17). Bahaddin Ögel, eski Türklerde de öldükten sonra dirilmeye inanıldığını, bu yüzden ölümlerle birlikte silah ve eşyalarının da gömüldüğünü belirtmektedir. Vefat sözcüğü, Türkiye Türkçesi'nde ölüm kavramını karşılamak amacıyla kullanılan örtmecelerin başında gelmektedir. Ölüm, insan hayatının en acı gerçeklerinden biri olarak kabullenilmesi zor bir durum olduğu için "vefât" örtmecesi sayesinde bu kara kelimenin zihne, ruha verdiği korku, acı ve huzursuzluk azaltılmaktadır.

H.B.: *Mevlânâ Şeyhînün vefâtından sonra Husrev ü Şirini itmâma yitişdürüp beyâza bu çıkarmışdur. (s.73)*

(Mevlânâ Şeyhî'nin vefatından sonra Hüsrev ü Şirin'i tamamlayıp aydınlığa bu çıkarmıştır.)

Sonuç

Toplumlarda hoş karşılanmayan, korku veya tedirginlik uyandıran durumlarda asıl sözcükler kullanılmayıp onu anımsatan örtmeceler ön plana çıkmaktadır. Ölüm de çağrıştırdığı olumsuz durumlar, hissettirdiği kötü duygular ve anımsattığı korkunç izlenimlerden dolayı örtmecelerin kullanım alanının zengin olduğu bir kavramdır. Türkçede ölüm sözcüğünün doğrudan kullanımı tercih edilmemektedir. Bu bağlamda söz konusu kavramın ifade edilmesinde hem birey hem de toplum hayatında örtmecelerin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Örtmeceler bazı durum ve sözcüklerde dilsel bir gereksinim olup her dönemde varlığını korumaktadır. İçinde bulunduğu toplumun belli başlı özelliklerini esas alarak dil yoluyla kullanım alanı bulmaktadır.

Çalışmada, Anadolu sahasının ilk şairler tezkiresi olan Sehî Bey'in 15.yüzyılda kaleme aldığı Heşt-Bihîşt adlı eserinde ölümle ilgili örtmeceler ortaya konulmuştur. Sehî Bey, ölümün sarsıcı ve yıkıcı etkisini azaltmak amacıyla şairlerin yaşamı, sosyal statüsü, mesleği vb. özelliklerinden yola çıkarak sanatlı, yumuşak bir anlatımı seçmektedir. Tezkire yazarının şairlerin ölümünü ifade ederken kelime, söz öbeği ve cümle biçiminde olmak üzere toplam yirmi farklı örtmece kullandığı tespit edilmiştir. Seçilen örtmece ifadelerde o dönemin dil özellikleri, toplumun inanç sistemi, değerleri, toplumsal norm ve kabullerin etkili olduğu görülmektedir. Eserde ölüme bakış dinî tabanlıdır. Ölüm, İslâm dini merkezinde ifade edilmiştir. Seçilen örtmecelerde ölümün hikmeti ve dünyanın geçiciliği görülmektedir. Sehî Bey'in kullandığı örtmecelerde çoğunlukla "âhiret" ve "Allah" kelimelerinin geçtiği, şairlerin ölümünü "dünya" tasavvuru üzerinden vererek hayatın geçiciliğini anlattığı görülmektedir. İslâm'ın etkisiyle ölümün bir son olmadığı, yaşamın bitmesiyle ikinci bir hayatın başlangıcı olan ahiret inancı eserdeki "Âhirete nakl itmek, dâr-ı fenâ-yı gurûrdan dâr-ı bekâ-yı sürûra rihlet etmek, sarây-ı gurûrdan bâkâ-yı sürûra rihlet itmek." örtmecelerine yansımıştır. Ölümün Allah'ın emri olduğuna, her insanın mutlak bir gün öleceğinin bildirilmesine "Allâh emrine yetişmek, Tanrı emrine varmak, Hak emrine vâsıl olmak, Allâh emrine varmak" örtmeceleriyle işaret edilmiştir. Sehî Bey, ölümün bir göç, dünyanın geçici bir mekân olan dünyadan ayrılma hâli olduğunu "Âlem-i fâniden muhtefî olmak, gitmek, dünyâ meşgâlesinden ferâgât etmek, dünyadan güzer kılmak, âlem-i 'uluuv-i âsümâna pervâz gösterüp tâvûs-i kudsî-i cinâna hem-râz olmak, bu kârgâhdan ferâgât etmek" ifadeleriyle dolaylı yoldan anlatmıştır. Yazar; toplumun benimsediği inanç ve geleneklerden hareketle insanın fâniliği, dünyanın geçiciliği, asıl hayatın ahiret hayatı olduğu, ölüncü insanın Allah'a kavuşmasını, toprağa gömülmeyi örtmeceler yoluyla ifade etmiştir.

Şair/Şairler	Ölümü için kullanılan örtmece söz
Mahmud Paşa	Dünyâdan güzer kılmak
Mevlânâ Emîrî	Âhirete nakl itmek
Mevlânâ Niyâzî	Dünyâ meşgâlesinden ferâgat itmek
Mevlânâ Sun'î	Tanrı emrine varmak
Mevlânâ Şehdî	Dünyâdan âhirete rihlet itmek
Mevlânâ Şeyhoğlı	Vefât
Mevlânâ Şeyh Ruşenî	Allâh rahmetine vâsıl olmak
Mevlânâ Şemsî	Sarây-ı gurûrdan bâkâ-yı sürûra rihlet itmek
Mevlânâ Vasfî	Allâh emrine varmak
Sâgarî	Gitmek
Sultân Cem	Allâh emrine yitişmek
Tabaka-i Sivvûm	Fânî olmak
Tetimme-i Tabaka-i Çihârûm	Hak emrine vâsıl olmak
Tetimme-i Tabaka-i Düvvüm	Bu kârgâhdan ferâgat
Tetimme-i Tabaka-i Heftüm	Dâr-ı gurûrdan rihlet itmek
Tetimme-i Tabaka-i Pençüm	Âlem-i 'uluvv- i âsümâna pervâz gösterüp tâvûs-i kudsî-i cinâna hem-râz olmak
Tetimme-i Tabaka-i Şeşüm	Âlem-i fâniden muhtefî olmak

Tabloda da görüldüğü üzere Sehî Bey'in Heşt-Bihîşt isimli tezkiresinde adı geçen şairlerin ölümü doğrudan anlatılmayıp yukarıdaki örtmeceler yardımıyla dile getirilmiştir. Bu yolla ölümün soğukluğu örtülüp perdelenmek istenmiştir.

Kaynakça

- Abik, D.A.D. (2005). Türkçede “vefât” kelimesi ve yardımcı fiilleri. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14(2), 13-28.
- Aksan, D. (1998). Her yönüyle dil. Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.
- Bayraktar, N. (2004). Kara ve siyah renk adlarının Türkçedeki kavram ve anlam boyutu üzerine. TÖMER Dil Dergisi, 126, 56-77.
- Bıçer, Ü. (2021). Türkiye Türkçesi ağızlarında ölüm kavram alanına ait söz varlığı (Yüksek Lisans Tezi). Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çorum.
- Cömert, B. (2006). Mitoloji ve ikonografi. Ankara: De Ki Yayınları.
- Çelik, İ. (2010). Türk tasavvuf düşüncesinde ölüm. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 16(40), 119-146.
- Ergun, P. (2013). Türk kültüründe ölümle ilgili bazı terimler. Millî Folklor, Yıl 25, (100).
- Gümüş, İ. (2019). Türkçede ölüm örtmecesi ve Datça ağzında kullanılan “Geçerlenmek” eylemi. III. Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu. 104-110.
- Gürkan, S. L. (2007). Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi. (Ölüm md. Cilt: 34, 32-34), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hökekleli, H. (1991). Ölüm ve ölüm ötesi psikolojisi. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 3/1.
- Karakoç- Kaygusuz, Ö. (2019). Kelimelerin yolculuğu: Herat ekolü tezkirelerinden Heşt Behişt’e şair ve şiir niteleyicileri. Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi, 3(4), 499-535.
- Kazancı, A., Ş. (2009). Mevlânâ’nın ölüm algısının Kur’anî arka planı. Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, (2), 67-79.
- Ospanova, G. (2016). ‘Yunus Emre Divanı’nda ölümü güzelleştiren ifadeler (Expressions that beautify death in ‘Yunus Emre’s Diwan’). Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi (41), 131-149.
- Ögel, B. (1971). Türk mitolojisi. C.I, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yay., Ankara.
- Özcan, B. A. (2018). Türk Slav kültüründe siyah renk. Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 5 (18), 269-292.
- Seçkin, K. (2016). Şecere-i Terakime’de ölüm örtmecesi. Karadeniz Araştırmaları Dergisi, (50), 231-240.
- Sehi Bey, (2017). Heş Behişt (Hazırlayanlar: Hazırlayanlar: Prof. Dr. Halûk İpekten, Prof. Dr. Günay Kut, Prof. Dr. Mustafa İsen, Prof. Dr. Hüseyin Ayan, Prof. Dr. Turgut Karabey) T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü: Ankara.
- Türk Dil Kurumu (2011). Türkçe sözlük. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tietze, A. (2002). Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugatı. İstanbul: Simurg Kitapçılık.
- Tryjarski, E. (2011). Türkler ve ölüm, İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Ünal, B. (2018). Fanilik üzerine yeniden düşünüş. Sanat ve Tasarım Dergisi (21), 245-262.